
გამოხმაურება

ლალი ავალიანი

(საქართველო, თბილისი)

აფხაზურ-ქართული არისტოკრატიის „ხავერდოვანი“ დეკადანსი (ბაბო შარვაშიძის „მემუარები“)

მემუარები მწერლობის ერთ-ერთი უძველესი ჟანრია. ის ანტიკურ სამყაროში პოეზებს დასაბამს (მაგალითად, ქსენოფონტე სოკრატეზე), თუმცა, ჟანრის „სინმინდის“ თვალსაზრისით, მის აღმოცენებას ალორძინების ხანას უკავშირებენ.

აღბათ იშვიათია ჟანრი, მემუარებზე ნაკლები ფერისცვალება რომ განეცადოს. მტკიცეა მემუარებისადმი ცხოველი ინტერესი, რაც დღესდღეობითაც არ განელებულა.

არის მემუარებში რალაც – ანდამატივით მიმზიდველი – სრულიად განსხვავებულ, ნაირგვარ ინტერესთა მქონე მკითხველთათვის. ჩანს, ეს თვითმხილველის, წარსულის ამბების უშუალო თანამონაწილის

დაკვირვებულ თვალია. თუ ეს თვალი დიდი მწერლისაა, მემუარები ხშირად სიტყვაკაზმული მწერლობის უსაჩინოეს ძეგლებს უტოლდება.

ამ მხრივ არც ქართული მწერლობაა გამონაკლისი; სულხან-საბა ორბელიანის „მოგზაურობა ევროპაში“, აკაკი წერეთლის „ჩემი თავგადასავალი“, დავით კლდიაშვილის „ჩემი ცხოვრების გზაზე“... ამ სიის გაგრძელება, რა თქმა უნდა, შეიძლება. შესაძლოა, იმითაც ვინუგეშოთ თავი, რომ ქართული მემუარების ჩანასახი შუა საუკუნეთა ძეგლებშიც ივარაუდება, რომ XVIII საუკუნიდან უკვე გვაქვს ამ ჟანრის ნიმუშები, რომ XX საუკუნეში და განსაკუთრებით ჩვენს დროში ბევრი საყურადღებო თხზულება შეიქმნა, მაგრამ... მემუარული ლიტერატურის სიმდიდრით მაინც ვერ დავიკვებხით.

ახლა გვიანდაა ვალალება იმის გამო, რომ სასიქადულო მამულიშვილმა დიმიტრი ყიფიანმა თავის მოგონებებში მისხალ-მისხალ გადმოგვცა სამსახურებრივი წვრილმანები და თავის ახლობელზე და უდიდეს თანამედროვეზე ნიკოლოზ ბარათაშვილზე ორიოდ უმნიშვნელო ფრაზა გამოიმეტა!

XIX საუკუნის II ნახევრის ქართველ მოღვაწეთა თავიდათავი საზრუნავი იყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, ეროვნული თვითშეგნების გაღვიძე-

ბა. ყამირი იყო გასატეხი: ახალი სალიტერატურო ენა – დასამკვიდრებელი, მწერლობისათვის – ახალი გეზი მისაცემი... ვისლა ეცალა მემუარების წერისათვის, მით უმეტეს, ძველი მემუარების გამოსაცემად!

ქართული მწერლობის ეს ხარვეზი XX საუკუნემ მხოლოდ ნაწილობრივ გამოასწორა. XXI საუკუნეში, ჩვენდა სასიქადულოდ, მემუარული მწერლობის გამოვლენა და პუბლიკაცია აღორძინების გზაზეა. ის კი არა და, ამ ჟანრის თანამედროვე თხზულებათა მოზღვავებაც კი იგრძნობა. ეს კარგიც არის (სახელდახელო მაგალითი, – ვახუშტი კოტეტიშვილის ბრწყინვალე მოგონებები) და ცუდიც, – რასაკვირველია, იმ შემთხვევაში, თუ მემუარისტი „სცოდავს“ (რაც არცთუ იშვიათია).

XX საუკუნის ქართველ მწერლებს (შალვა დადიანი, კონსტანტინე გამსახურდია, სერგო კლდიაშვილი, სიმონ ჩიქოვანი, გიორგი ლეონიძე, კოლაუ ნადირაძე, შალვა აფხაიძე, გერონტი ქიქოძე და სხვ.), რომელთა მემუარები ფასდაუდებელია, საბჭოური ცენზურის გამო და, რა დასამალია, საკუთარი უსაფრთხოების მიზნითაც, დახშული ჰქონდათ ასპარეზი. ამით აიხსნება ბევრი „თეთრი ლაქა“ და „შელამაზებული“ მოვლენები თუ ფაქტების არასწორი ინტერპრეტაცია მათ მოგონებებში. მხოლოდ საბჭოთა კავშირის დაქცევის შემდეგ გამოაქვეყნა ირაკლი აბაშიძემ „ზარები ოცდაათიანი წლებიდან“ – მოგონებები რეპრესიათა ყველაზე შავბნელ პერიოდზე.

იმავედროულად, გაფართოვდა მემუარების გამოქვეყნების არეალი: ქართული ემიგრაციის ლიტერატურული მემკვიდრეობის მოძიებით, მათ შორის, – მოგონებების სამზუოზე გამოტანით.

ამჯერად სწორედ მრავალმხრივ გამორჩეულ, მრავალმხრივ საინტერესო და, გარკვეული თვალსაზრისით, სრულიად უნიკალურ თხზულებას შევხები – აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის, მიხეილ შარვაშიძის, უმცროსი ქალიშვილის, ბაბო შარვაშიძის „მემუარებს“.

საკმაოდ გრძელია იმ პიროვნებათა ნუსხა, რომელნიც დიდი მადლიერებით უნდა მოვიხსენიო. უწინარეს ყოვლისა, ბაბო დადიანი (ბაბო შარვაშიძე მისი ბებიდა გახლდათ), რომელმაც, უდიდესი ძალისხმევის ფასად, დაპატიმრებისა და გადასახლების გეგმაში გამოატარა იკონოგრაფიული მასალა და წინაპართა ხელნაწერები, უძვირფასესი წყარო ქართული თუ აფხაზური არისტოკრატის ისტორიისათვის. სწორედ მისმა არქივმა შემოგვინახა ბაბო შარვაშიძის „მემუარების“ ინგლისური დედანი. ძალისხმევა არ დაუშურებია მისი საქმის გამგრძელებელ ქალიშვილს, ლიტერატურათმცოდნე თამარ (თათული) ღვინიაშვილს, რომლის კეთილი ნებით საპატრიარქოს ტელევიზიის, „ერთსულოვნების“, ქართული ემიგრაციის მუზეუმში გამოიფინა „მემუარების“ დედნის ავთენტიკური ასლი. დიდია „ერთსულოვნების“, აგრეთვე ლიტერატორისა და კინოდოკუმენტალისტის ნინო ხოფერიას დამსახურება ზოგჯერ სრულიად მივიწყებული ღირსეული მოღვაწეებისა და წარჩინებული ოჯახების წინაშე.

ბაბო შარვაშიძის „მემუარების“ (გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2019) კონსულტანტი თამარ (თათული) ღვინიაშვილია, ვრცელი და საფუძვლიანი „წინათქმის“ ავტორი – ნინო ხოფერია.

ტექსტი ინგლისურიდან თარგმნა, ამომწურავი კომენტარები, შენიშვნები, გენეალოგიური ტაბულები და საძიებლები დაურთო ფილოლოგიის დოქტორმა, ლიტერატორმა და მთარგმნელმა მაია ცერცვაძემ. მხოლოდ სპეციალისტებს თუ მოეხსენებათ, რაოდენ ძნელი და შრომატევადია XIX-XX საუკუნის ნაკლებად ცნობილი ფაქტებისა და პიროვნებების მოძიება იმ სფეროდან, რომელსაც შეიძლება პირობითად „არისტოკრატიული ინტერნაციონალი“ ვუწოდოთ; თარგმანი დაყურსულია ამომწურავი სქოლიოებით.

* * *

ვინ მოსთვლის, რამდენი წარუშლელი მოვლენა და საგულისხმო ფაქტი, დაუნჯებული თაობათა მეხსიერებაში, გამქრალა უკვალოდ. მეცნიერებს, ისტორიოგრაფებს, არქივარიუსებს, ეთნოგრაფებს, ძველი ამბების, ძველი ყოფის წვრილმანებს რომ იძიებენ საგულდაგულოდ და თავდაუზოგავად, არცთუ იშვიათად, დაუფასებლობა და ჩრდილში ყოფნა რომ უწევთ (მათი შრომის ნაყოფი ხშირად უცერემონიოდ აქვს მითვისებული ზერელობას მიჩვეულ მკვლევართა ერთ ნაწილს), არ ხელენიფებათ ბოლომდე განგვაცდევინონ გარდასულ დროთა სურნელი და ადამიანთა ყოფიერების განუმეორებელი კოლორიტი მოცემულ ეპოქასა და სივრცეში.

მხოლოდ სანდო მემუარისტებს ძალუძთ ამოავსონ ეს ხარვეზი, – ჩინებული მეხსიერების, უდავო სამწერლო ნიჭიერების, გულახდილობის წყალობით. სწორედ ასეთ მემუარისტთა რიცხვს მიეკუთვნება მიხეილ შარვაშიძისა და ალექსანდრა დადიანის მრავალშვილიანი ოჯახის ნაბოლარა ასული ბაბო შარვაშიძე-მეიენდორფი (1859-1946).

ბაბო შარვაშიძეს ბავშვობიდანვე ერთობ ტრაგიკული პიროვნული ბედი დაჰყვა (აღარაფერს ვამბობ მის „პოლიტიკურ“ ხვედრზე – აფხაზეთის სამთავროს მზაკვრულად მიტაცებასა თუ მიხეილ შარვაშიძისა და მისი შვილების მიმართ ულმობელ რეპრესიებზე რუსეთის იმპერიის მიერ): სამი წლის ასაკში დედა გარდაეცვალა, რამდენიმე წლის შემდეგ – ვორონეჟში ექსორიაქმნილი, სულიერად და ფიზიკურად განადგურებული მამა; ობოლს წლების მანძილზე და-ძმა და ახლო ნათესავები თუ მოკეთეები პატრონობდნენ, თუმცა, ფაქტობრივად, მათ ბედს მეფის ნაცვალი განაგებდა. მამის გარდაცვალებისა და უფროსი ძმის, გიორგის, ორენბურგში გადასახლების შემდეგ ოჯახის ყველა წევრს აეკრძალა აფხაზეთში დაბრუნება.

ერთადერთი ტკბილი მოგონება, მემუარისტის ადრეულ ბავშვობას რომ ასახავს, ძიძიშვილობის ინსტიტუტის გონივრულობაზე მიგვითითებს: „დედობილმამობილისათვის შვილების აღსაზრდელად მინდობის ადათი ხშირად სხვა ოჯახებთან დაახლოების სურვილით იყო ნაკარნახევი. მათი ურთიერთობა სისხლით ნათესავთა ურთიერთობაზე ახლობლურ ხასიათს იძენდა.

...ავადმყოფობისას, ჩემმა დედობილმა, მაჰმადიანმა ქალმა, აღთქმა დადო, რომ თუ განვიკურნებოდი, ის ქრისტიანად მოინათლებოდა. ჩემი გამოჯანმრთელების შემდეგ მან ეს სიტყვა შეასრულა.

...მოგვიანებით, როცა მე იძულებითი 35-წლიანი არყოფნის შემდეგ მშობლიურ მხარეში დავბრუნდი, ჩემმა აღმზრდელმა ოჯახმა ღვიძლი შვილივით მიმილო“ (შარვაშიძე 2019:18).

გასაოცარია ის მუხანათობა, რომელიც რუსეთის იმპერიამ გაამჟღავნა აფხაზეთის დასამონებლად: მიხეილ შარვაშიძე ვითომდა ყარაიაზში ნიამორებზე ნადირობის საბაბით, შეიტყუეს გემზე, – ამალითა და მწვერებით. ისინი მომდევნო პორტშივე გადმოსხეს. მხოლოდ რამდენიმე მსახურისა და ოჯახის მღვდლის თანხლებით, ქერჩის გავლით, მთავარი როსტოვში ჩაიყვანეს და შემდეგ ვორონეჟში გადასახლეს, სადაც მალევე აღესრულა.

ამ საბედისწერო ეპიზოდს ეხმაურება თედო სახოკიაც, რაც კიდევ ერთხელ გვიდასტურებს ბაბო შარვაშიძის მემუარების სიზუსტეს: „ოჩამჩირის სანაპიროზე უამრავ ხალხს მოეყარა თავი. გემიდან მთავარმა ნაღვლიანად გადახედა ნაპირს. თითქოს გრძნობდა, რომ უკანასკნელად ხედავდა მშობლიურ მხარეს. გული აუჩუყდა, თვალეზე ცრემლი მოადგა და მზერა მოარიდა. გემი დაიძრა და ფოთის მიმართულებით გაემართა. მალე კურსი შეცვალა და ნოვოროსიისკენ აიღო გეზი. ოჩამჩირის ნავსადგურში თავმოყრილმა ხალხმაც დაინახა გემის კურსის შეცვლა და მიხვდა, რომ უკანასკნელად ხედავდნენ მთავარს, მაგრამ დაბაში დატოვებული რუსის ჯარის შიშით პროტესტის გრძნობა გულში ჩაიკლა“ (სახოკია, 1984:102).

მიხეილი დაკრძალეს მოქვის ტაძარში. აფხაზეთში მღელვარების თავიდან ასაცილებლად, გარდაცვლილი მთავრის კანონიერი მემკვიდრე, შემდეგში ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, პოეტი და მთლიანი საქართველოს მესიტყვე გიორგი შარვაშიძე ექვსი წლით ორენბურგში გადასახლეს. მიხეილის ჭლექით დაავადებულ ქალიშვილს, ნინოს, ნება არ დართეს სოხუმში ემკურნალა. 17 წლის ყმანვილი ქალი სამიოდე თვეში გარდაიცვალა... მემუარებში ბევრი ასეთი შემზარავი ფაქტია გადმოცემული...

ბარემ აქვე ვიტყვი, რომ უპრიანი იქნებოდა „მემუარების“ აფხაზურ ენაზე თარგმნა. აფხაზ და ქართველ ისტორიკოსებს საბჭოთა იმპერიის დროს ცენზურის შიშით არ ძალუძდათ გამოშვებება იმ დაუნდობელი სიმხეცისა, რომელიც რუსეთის მთავრობამ ჩაიდინა აფხაზთა გენოციდისათვის.

საბედნიეროდ, საქართველოს დამოუკიდებლობას XX-XXI საუკუნეთა მიჯნიდან დღემდე მოჰყვა არა მარტო აკრძალული, ხელშეუხებელი თემების, არამედ წარსულის სრულიად მივიწყებულ მოღვაწეთა ბიოგრაფიების გამონწილვითი კვლევა. სწორედ ამ რაკურსითაც გვანვდის სანდო მასალას ბაბო შარვაშიძის მოგონებები.

ბაბო შარვაშიძეს თითქოს მარადიული ყარიბობა არგუნა განგებამ. მამის გარდაცვალებისა და უფროსი ძმის, გიორგის, ვორონეჟში გადასახლების შემდგომი ექვსი წელი „ტფილისის ამიერკავკასიის კეთილშობილ ქალთა ინსტიტუტში“ გაატარა; ამ ხნის განმავლობაში არაფერი სმენია თავის დედამამიშვილებსა ან აფხაზეთზე. მის მარტოობას ამძაფრებდა კლასის დამრიგებელი ქალის სნობიზმი, რომელმაც ბავშვებს ჩააგონა, რომ ბაბო მათზე ბევრად აღმატებული წოდებისა იყო. ამან კი გოგონა მხოლოდ გარიყა მათგან.

ინსტიტუტის დამთავრების შემდეგ 14 წლის ბაბო იალტაში ანასტასია ორბელიან-გაგარინასთან გააგზავნეს დიდი მთავრის მიხეილის ბრძანებით. მან ორიოდ წელი მოანდომა, რათა უკვე დაქორწინებულ და პეტერბურგთან დასახლებულ გიორგი შარვაშიძესთან დაბინავების ნება დაერთოთ. ეს იყო მოულოდნელი სიხარული და მისი ყმანვილქალობის ოქროს ხანა – სიახლოვე ძმის ოჯახთან, ქართულ-რუსულ და ევროპულ არისტოკრატასთან, ალექსანდრე II-ის კართან (იმპერატორმა ერთ-ერთი მეჯლისი 17 წლის ბაბოსთან ცეკვით დაინყო), უმაღლესი თანამდებობის სამხედრო პირებთან. ნიჭიერ და თავისი ასაკისათვის უაღრესად განათლებულ ქალიშვილს წილად ხვდა უდარდელი ცხოვრება პეტერბურგში, პეტერგოფში, ვარშავაში, სკერნევიცეში (ფელდმარშალ ბარიატინსკის სასახლეში), ოდესაში, ყენევაში... მეჯლისები, წვეულებები, ნადირობა, ცხენზე ჯირითი, ბილიარდის თამაში, ახალგაზრდა ქალიშვილების მხიარული ცელქობა, უზრუნველი, მდიდრული ცხოვრება და დროსტარება, მუსაიფი რუსულად თუ ფრანგულად, „მეფური ცხოვრების“ თანაზიარობა, დასასრულ, – სამეფო კარის ფრეილინის ტიტულის დამადასტურებელი ბრილიანტებით მოჭედილი ვენზელი... რუსეთის იმპერიის მიერ ბავშვობაწართმეულ და სამშობლოს მოწყვეტილ ქალიშვილს ალბათ არც გაემტყუნება. „მემუარების“ მიხედვით, გიორგი ნაკლებ კომფორტულად გრძნობდა თავს, მან ხომ მოწიფულ ასაკში იწვინა რუსეთის ვერაგობა და რეპრესიები. ფელდმარშალმა ბარიატინსკიმ, როცა ალექსანდრე II ვარშავაში მანევრების ჩასატარებლად იყო ჩასული, გიორგის თავისი ადიუტანტობა შესთავაზა და იმპერატორის დასტურიც მიიღო; აფხაზეთის მთავრის კანონიერი მემკვიდრე ყოყმანობდა, შესაძლოა, თაკილობდა კიდევ, რადგან მხოლოდ ერთი წლის მერე დაინიშნა ამ თანამდებობაზე.

ბარიატინსკის გარდაცვალების (1879) შემდეგ გიორგის, სამხედრო კანონის მიხედვით, ებოძა იმპერატორის ფლიგელ-ადიუტანტის წოდება. როგორც ჩანს, მას აღიზიანებდა თავისი ორაზროვანი მდგომარეობა და საკმაოდ უცერემონიოდ იქცეოდა. „მიჭირს იმის თქმა, რომ ჩემს ძმას მეტად ცუდი რეპუტაცია ჰქონდა თავისი არაპუნქტუალობის გამო. მუდამ იმაზე ხუმრობდნენ, რომ როცა ყოველ დილით დათქმულ ადგილზე კაცები სასროლად წასასვლელად იკრიბებოდნენ, გიორგი ჩვეულებრივ სულ ბოლოს გამოჩნდებოდა ხოლმე. „თავად შარვაშიძეს ჯერ არ დაუმთავრებია ფრჩხილების წმენდა“, – ამბობდნენ მასზე“ (გვ. 53).

გამომცემლობა „არტანუჯის“ სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მაღალი პოლიგრაფიული დონის ნიგნი აღჭურვილია შესანიშნავი ოჯახური ფოტოებით. გიორგი შარვაშიძის ფოტოები ცხადყოფს, რომ იგი მეტად მოხდენილი ადამიანი (ისევე, როგორც ბაბო), არტისტული პიროვნება, არისტოკრატი და ნამდვილი დენდი გახლდათ, მიუხედავად იმისა, ჩოხა მოსავდა, ფლიგელ-ადიუტანტის მუნდირი თუ დახვეწილი ევროპული კოსტიუმი.

ბაბო 13 წლით უმცროსი იყო უფროს ძმაზე. ისიც გასათვალისწინებელია, რაოდენ დიდ ტანჯვას, დამცირებასა და მარტოობას გაუძლო ბავშვობისას; თუმცა, ნინო ხოფერიას მართებული შენიშვნით, ბაბოს თაყვანისცემა მისი აღმატებულების წინაშე შეუვალი იყო: „ვფიქრობთ, ეს პიეტეტი პატრიარქალური სამეფო ინსტიტუტის, მისი ოდინდელი წესისა და რიგის, არისტოკრატიული ცხოვრების

ნესის, მისი დახვეწილობის და არა გრიმასების გენეტიკურ თაყვანისცემას წარმოადგენდა... და როგორც ჩანს, ამ გენეტიკურ რწმენას ვერაფერი არყევდა“ (ხოფერია 2019:9).

ბაბო შარვაშიძეს რუსულ არისტოკრატიასთან და, ზოგადად, რუსეთთან დამაკავშირებელი ერთ-ერთი ძლიერი ფაქტორი ერთმორწმუნეობაც იყო. იგი ევროპულ ცივილიზაციას უპირატესობას ანიჭებდა იმის გამოც, რომ ქრისტიანული სამყაროს ღვიძლ შვილად მიაჩნდა თავი. ავტორის ეს თვალსაზრისი „მემუარების“ დასაწყისშივე ცნაურდება: „ახლა, რაც ბოლო ათი წელია მსოფლიოს ასეთ ცივილიზებულ ქვეყანაში (იგულისხმება ინგლისი – ლ. ა.) ვცხოვრობ, მიკვირს, რომ დავიბადე ჩამორჩენილ საზოგადოებაში და ისიც, რომ ჩემი ოჯახის წევრები – მამის მხრიდან – სულ რაღაც ორი თაობის წინ მაჰმადიანები იყვნენ; **მათი წინაპრები კი ქრისტიანები ყოფილან** (ხაზი ჩემია – ლ. ა.). ოჯახზე მაჰმადიანობის გავლენა მნიშვნელოვნად შეასუსტა მამაჩემის დაქორწინებამ დედაჩემზე, დადიანის ქალზე სამაგრელოდან, რომლის წინაპრები, მოყოლებული მეოთხე საუკუნიდან, ქრისტიანები იყვნენ (შენიშვნა: ქრისტიანობა საქართველოში წმინდა ნინომ მეოთხე საუკუნეში შემოიტანა)“ (შარვაშიძე 2019:15).

აქვე უნდა შევნიშნო, რომ თურქეთის ბატონობისაგან გათავისუფლებისთანავე მიხეილის მამას, საფარ-ბეი ჩაჩბას (1775-1821), ქრისტიანად მონათვლის შემდეგ გიორგი შარვაშიძედ სახელდებულს, ალექსანდრე პირველმა რუსეთის სიუზერენობის სანაცვლოდ „მტკიცედ“ აღუთქვა მისი, როგორც აფხაზეთის მთავრის, სამემკვიდრეო უფლება და „უბოძა სიგელი, რომლის თანახმად ეს უფლება გაგრძელდებოდა მანამ, სანამ რუსეთის ტახტზე რომანოვების სამეფო დინასტია იქნებოდა“ (შარვაშიძე 2019:20). ცხადია, ეს სიგელიც ისეთივე ფარატიხა ქალაქი აღმოჩნდა, როგორც თავის დროზე გეორგიევსკის ტრაქტატი.

როგორც ჩანს, ღვთისმოსავობა ბაბოს მშობლებიდან დაჰყვა: მათ აღადგინეს თურქების მიერ ნახევრადდანგრეული მოქვის ტაძარი; როცა სადმე მიდიოდნენ, თან ახლდათ მღვდელიც. რუსეთში გადასახლების შემდეგაც ბაბო გაძლიერდა მართლმადიდებლურ რწმენაში.

იგი ორგზის გახდა მონმე მამა იოანე კრონშტატდელის ლოცვით სასწაულებრივი განკურნებისა: ბარიატინსკის პარალიზებული ქალიშვილის ფეხზე ადგომისა და მძიმე მშობიარობისაგან სასიკვდილოდ განწირული ზინაიდა იუსუპოვას ხსნისა (შარვაშიძე 2019:95, 86).

მამა იოანე რუსულმა მართლმადიდებელმა ეკლესიამ 1964 წელს წმინდანად შერაცხა.

მართალი გითხრათ, ამ ამბავში ეჭვი არ შემპარვია, რაღაც მისტიკური გრძნობა კი დამეუფლა: იოანე კრონშტატდელმა იმ ფელიქს იუსუპოვს გადაურჩინა მელოგინე მეუღლე ზინაიდა და შვილი ფელიქს ფელიქსის ძე იუსუპოვი, რომელიც შემდეგში ნიკოლოზ მეორის კარზე გაშინაურებული ოდიოზური ექსტრასენსისა თუ თაღლითის, გრიგორი რასპუტინის მკვლელობის ინიციატორი გახდა. ცნობისათვის: რუსი მკვლევრები იუსუპოვის საიდუმლო შეთქმულების მონაწილედ თავად ანდრონიკაშვილსაც ასახელებენ; სხვათა შორის, რასპუტინის ერთ-ერთი ქალიშვილის ქმარი ქართველი იყო.

მემუარისტი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს აფხაზეთის ეკლესია-მონასტრებს, მაგალითად, ახალ ათონს – რუსულ პანტელეიმონის მონასტერს, დაარსებულს 1876 წელს ძველი ქართული ეკლესიის ნაფუძარზე, „იმ ადგილას, სადაც ადრე წმინდა სიმონ კანანელსა და წმინდა ანდრია პირველწოდებულს უმოღვანიათ და აღსრულებულან. ...ამ ორი წმინდანის საძვალეს დღემდე უჩვენებენ მნახველებს“ (შარვაშიძე 2019:16).

ივანე ჯავახიშვილის ცნობით, XI საუკუნიდან ანდრია პირველწოდებული აღიარებულია საქართველოში პირველ მქადაგებლად და ქრისტიანობის გამავრცელებლად (გიორგი მთაწმიდელი, ევრემ მცირე), ძველი ბერძნული წყაროებიც ადასტურებენ ამ ფაქტს. ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიაც ანდრია პირველწოდებულისა და სიმონ კანანელის ქადაგების გამო აღიარეს სამოციქულოდ (ჯავახიშვილი 1900:50-57).

ქართული წერილობითი ტრადიციის თანახმად, მათ სვანეთის მოქცევის შემდეგ გაუვლიათ მთელი აფხაზეთიც (კიკნაძე 1997:148-149).

ბაბო შარვაშიძის განსაკუთრებული პიეტეტი მოქვის ტაძრის მიმართ მაინც განსხვავებულია: აქ არის დაკრძალული დედამისი, ალექსანდრა დადიანი, აქვე ვორონეჟიდან გადმოსვენეს მიხეილი: „ნება დაგვრთეს, მამაჩემის ცხედარი დასაკრძალად აფხაზეთში ჩამოგვესვენებინა. **აფხაზები მაინც ისე უნდობლად იყვნენ რუსების მიმართ განწყობილნი, რომ მოითხოვეს კუბოსათვის სახურავი აეხადათ, რათა დარწმუნებულიყვნენ, რომ არ ატყუებდნენ და რომ იქ ნამდვილად ესვენა მთავრის ცხედარი**“ (შარვაშიძე 2019:26).

ბაბო შარვაშიძის ცხოვრება ისე წარმართა, რომ მშობლიურ აფხაზეთთან და საქართველოს სხვა კუთხეებთან მისი კავშირი მეტად მყიფე აღმოჩნდა: როცა ოჩამჩირის მამული დაუბრუნეს და იქ გავერანებული სახლი და ჭაობიანი, გაპარტახებული კარმიდამო დაუხვდათ, მხოლოდ მცირე ხნით შეძლეს იქ ცხოვრება. ბაბომ მოგვიანებით პრინცი ოლდენბურგელის მიერ ბაღნარად ქცეული გაგრის სიამენიც ჯეროვნად დააფასა.

გიორგი მეუღლესთან და ბაბოსთან ერთად სენაკის მახლობლად თამარ შარვაშიძე-დადიანს ესტუმრნენ. საგულისხმოა, რომ ბაბომ მხოლოდ მაშინ გაიცნო თავისი უფროსი და.

საქართველოს სხვა კუთხეებზე ბაბოს მხოლოდ ზედაპირული წარმოდგენა ჰქონდა: თბილისში გატარებული რამდენიმე წელი რუსული ინსტიტუტის კედლებითა და ბავშვის მარტოობით შემოიფარგლა. დედაქალაქს იგი ერთი-ორჯერ მონიფულ ასაკშიც ესტუმრა, მაგრამ, როგორც ჩანს, მხოლოდ ქუთაისმა მოახდინა მასზე სასიამოვნო შთაბეჭდილება: XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედში სენაკის შემდეგ გიორგი, ელო და ბაბო ქუთაისში ჩავიდნენ: „ეს იყო ჩემი პირველი ჩასვლა ამ ძველ კოლორიტულ ქალაქში, რომელსაც ნაირფრად შევლებილი ხის სახლები ამშვენებდა. ჩვენ გავჩერდით სასტუმრო „კოლხიდაში“ და დრო მშვენვირად გავატარეთ“ (შარვაშიძე 2019:58). ეჭვგარეშეა, რომ ქალაქსაც და ქართულ ნადიმს (რომელსაც დიდი ინტერესით აკვირდება და აღწერს) მისთვის მხოლოდ ეგზოტიკური შეფერილობა აქვს და არა ატავისტური ან, მეტადრე, მშობლიური იერი (მისი ცხოვრების ნირის გათვალისწინებით, ასეც იყო მოსალოდნელი).

ბაბოს დაახლოებას სამეფო კართან ისიც აადვილებდა, რომ ქართველებთანაც ურთიერთობდა (სვიატოპოლკ-მირსკის ცოლი – სოფიო ორბელიანი, გაგარინის – ანასტასია ორბელიანი, ერასტ ანდრეევსკისა – ბარბარე თუმანიშვილი, ბარიატინსკისა – ელისაბედ ორბელიანი, ვიტგენშტეინისა – პელაგია დადიანი, ნარიშკინისა – თებრო არჯევანიძე, სამეფო კარის ქართველი ფრეილინები და სხვ.).

მაია ცერცვაძის ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნებში (ზოგჯერ რომანის სიუჟეტს რომ წააგავს და დიდი ინტერესით იკითხება) ზუსტად არის მითითებული რუს დიდმოხელეთა – ფედმარშლის, გენერლების, მილიონერების და ა. შ. – რეგალიები; ცნობილი ხდება მათი ქართველი მეუღლეების ზოგჯერ უაღრესად ტრაგიკული ბედი.

მცირედი არალირიკული გადახვევა: XIX საუკუნის საქართველოს ჩინებული მცოდნე, პროფესორი სოლომონ ხუციშვილი, ისეთი გულისტიკივითა და შინაურულად ახსენებდა (ლექციებზეც და პირად საუბრებშიც) რუსებზე ნებით თუ ძალით გათხოვილ ქართველ დიდგვაროვან ქალბატონებს, რომ სინანულის გრძნობა გვეუფლებოდა. ბარიატინსკის მეუღლეს კი მუდმივად „საწყალ ელისაბედ ორბელიანად“ მოიხსენიებდა...

სხვათა შორის, ბაბო შარვაშიძის მეუღლის, მეიენდორფის პირველი ცოლი ნულუკიდის ქალი გახლდათ; ბედის ირონიით, ბაბოს პირველი ქმრის (1889-1897 წლებში), ნიკოლოზ ნულუკიდის ნათესავი. „მემუარებში“ ეს, როგორც ჩანს, უიღბლო ქორწინება, მოხსენიებულიც კი არ არის. თუ გავითვალისწინებთ, რომ 1895-1897 წლებში იგი კვლავ მისთვის სასურველ წრეში ტრიალებს – პრინც ოლდენბურგელის, მისი ოჯახის და მათი ფრეილინის, მადმუაზელ შიპოვის გარემოცვაში (გეოგრაფიული არეალი: ნიცა, სოდენი – მაინის ფრანკფურტის მახლობლად, პეტერბურგი, ბადენი, ბოლიო რივიერაზე, ნოვგოროდი, ვორონეჟი და სხვ.), უნდა ვივარაუდოთ, რომ ცოლ-ქმარი უფრო ადრე გაშორდა ერთმანეთს, ვიდრე მითითებულია.

ოლდენბურგელების უმდიდრესი ოჯახი გამოირჩეოდა გულუხვობით, სტუმართმოყვარეობით და, რაც მთავარია, საზოგადოებრივი და საქველმოქმედო საქმიანობით სამშობლოს (ალექსანდრე ოლდენბურგი მესამე თაობის გარუსებული გერმანელი იყო) საკეთილდღეოდ.

კეთილი და სხვისი სიკეთის დამფასებელი ბაბო შარვაშიძე აქტიურად ჩაება მუშაობაში: „თავადაც დაავვადდი საზოგადოებრივი და საქველმოქმედო საქმიანობის იმ სულით, რაც ასე ავსებდა ოლდენბურგელთა სასახლეს“ (შარვაშიძე 2019:73).

სუბიექტური ვიქნები, მაგრამ მაინც ვიტყვი, რომ ჩემთვის მიუღებელი და გამალიზიანებელი აღმოჩნდა მემუარისტის წრეგადასული ხოტბა რუსეთის სამეფო კარისა, რომლის „გაშიფრული“ კულუარული ისტორიები, თანამედროვე რუსული გამოკვლევების მიხედვით, არცთუ სახარბიელოდ გამოიყურება.

ბაბო შარვაშიძემ მძიმედ განიცადა რუსეთის წარუმატებლობა იაპონიასთან ომში და „ცუსიმის კატასტროფა“ (1905 წლის მაისი, საზღვაო ფლოტის კრახი კუნძულ ცუსიმასთან), რაც საბოლოო დამარცხებას უდრიდა, ფაქტობრივად, მეფის იმპერიის დასასრულის დასაწყისი იყო.

ეს ის დროა, როცა ქართული ინტელიგენცია თუ თავადაზნაურობა მალულად ზეიმობს ამ ფაქტს: კიტა აბაშიძე შეფარვით მოიხსენიებს „ქათმისფეხებიან მაჯლაჯუნას“, რომელიც ერთი შეხებით წაიქცა (აბაშიძე 1971:245), ხოლო აკაკი ლექსში ნართაულად აქებს იაპონიის ეროვნულ გმირს, მარშალ ოიამას („ოი, ამას ვენაცვალე...“) (წერეთელი 2012:145). რუსეთის სავალალო მდგომარეობას გამოეხმაურა ანდრეი ბელიც:

**Тухни, гнилая яма,
Рухни, российский народ,
Вскоре уж маршал Ояма
С музыкой в город войдѣт...**

1907 წელს ბაბო დაინიშნა 1906 წელს დაქვრივებულ ბარონ ალექსანდრე მეიენდორფზე, წარმოშობით გერმანელ (დედა – თავადის ასული ოლგა გორჩაკოვა) წარჩინებულ და განათლებულ მეცნიერსა და პოლიტიკურ მოღვაწეზე. სწორედ მას უნდა ვუმაღლოდეთ, რომ ბაბო შარვაშიძის „მემუარებმა“ ჩვენამდე მოაღწია.

მიუხედავად ასაკობრივი სხვაობისა (ბარონი 47 წლის ბაბოზე 10 წლით უმცროსი გახლდათ), მათი ქორწინება ბედნიერი აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, ცოლ-ქმარს შორის სრული თანამოაზრეობა და ურთიერთპატივისცემაზე დაფუძნებული ურთიერთობა სუფევდა.

ცხოვრობდნენ მეიენდორფების სავარეულო მამულში კლეინ როოპში (ლატვია), ძირითადად კი, პეტერბურგში.

I-მა მსოფლიო ომმა კიდევ უფრო დაამძიმა ვითარება: 1916 წელს გერმანული წარმოშობის ბევრი რუსეთის მოხელე ციმბირში გადაასახლეს „პროგერმანელობის“ ბრალდებით; ხოლო მეიენდორფის რუსი დედა, რომელიც ვაიმარში ცხოვრობდა, იძულებული გახდა რომში გადასახლებულიყო. ცოლ-ქმარმა 1916 წლის შემოდგომაზე რომში მოინახულა იგი, თუმცა მათი საფიქრალი, უპირატესად, კვლავ რუსეთის პოლიტიკური ცხოვრება იყო.

მეფის რუსეთი ამ დროს უფსკრულისაკენ მიექანებოდა, ცოლ-ქმარმა კი ბოლომდე უერთგულა სამეფო კარს.

1917 წლის დასაწყისში ბარონესა მეიენდორფი კვლავ პეტერბურგშია, ესწრება დუმის გახსნას; მღერის რუსეთის ჰიმნს მოულოდნელად მისული ნიკოლოზ მეორის საპატივცემულოდ. შარვაშიძეთა ბრწყინვალე გვარის ქალბატონი დანანებით იგონებს: „მაშინ მე უკანასკნელად ვიმღერე ეროვნული ჰიმნი „Боже, Царя храни“...“ (შარვაშიძე 2019:114).

ინყება რევოლუცია და სწორედ იმ საზარელ ფონზე იკვეთება აფხაზი არისტოკრატი ქალბატონის გენეტიკური და პიროვნული ღირსებები: განსაცვიფრებელი სტოიციზმი და გამბედაობა, გამჭრიახობა და სიმშვიდე, უდრტივინველი მზაობა ბედისწერის წინაშე, უპრეტენზიოება ნებისმიერ ვითარებაში, დახვეწილი ზრდილობა და კეთილმოსურნეობა ყველას მიმართ, განურჩევლად სოციალური სტატუსისა და ეროვნებისა. მრავალჭირნახულმა ქალბატონმა სიმტკიცისა და განონასწორებული ხასიათის წყალობით, უვნებლად გამოიარა რევოლუციის დასაწყისი პეტერბურგში.

როგორც ჩანს, პრივილეგირებულ ფენას რევოლუცია დროებით მოვლენად მი-
აჩნდა, რადგან ცხოვრების ნირს არ იცვლიდა.

ასეთ კუროზულ ფაქტებს „მემუარებშიც“ ვაწყდებით: „რევოლუციის დღეს
პრინცესა ოლდენბურგელმა გამომიგზავნა მანქანა, რომ მასთან ბანქოს სათამა-
შოდ (?!) მივსულიყავი“ (შარვაშიძე 2019:116). მანქანით გადაადგილება მალე საშიში
გახდა. ბაბო არ ეპუებოდა ამას და ფეხით დადიოდა მეგობრებთან; ამ დროს იგი
საკმაოდ ხანდაზმული იყო.

კვლავ ერთი უცნაური ამბავი: „ერთ დღეს მალაზიაში ხიზილალის შესაძენად
გავედი, მაგრამ სიძვირის გამო ვერ ვიყიდე. ჯარისკაცებს კი, რომლებსაც მალაზია
გაევსოთ, როგორც ჩანდა, ჰქონდათ საკმარისი ფული ასეთი ფუფუნებისათვის. მე
მაშინვე მივმართე ხალხს: „ჩასვით ლენინი რომელიმე დაჯავშნულ ვაგონში და
უკანვე გერმანიაში გაუშვით“, რაზეც მათ გულიანად იცინეს“ (შარვაშიძე
2019:117). ქუჩებში კი გახშირდა უმისამართო სროლა, ფეხით მიმავალმა ბაბომ
ბიჭების ჯგუფს მშვიდად ჩაუარა გვერდი, თუმცა გაიგონა, როგორ იმუქრებოდნენ,
„დაარტყით“...

ძალადობას და სისასტიკეს სახლის ჩამორთმევის საფრთხე და შიმშილიც თან
ერთვოდა.

პეტერბურგს განრიდებულ ცოლ-ქმარს როოპშიც მიძიმე სურათი დახვდა: გა-
ნადგურებული მამული, გერმანელების ბატონობა... 1918 წლის დეკემბრის და-
საწყისში ცოლ-ქმარი რიგიდან გემით გაემგზავრა ინგლისში. აქ „ყველაფერი
სხვაგვარად იყო... მოწმე ვიყავი საყოველთაო თავაზიანობისა. რუსეთში კი, რე-
ვოლუციის დროს და შემდეგაც, ხალხს ისეთი სახეები ჰქონდათ, როგორც კაცი-
ჭამიებს!“ (შარვაშიძე 2019:126). 1934 წელს ცოლ-ქმარი ერთხანს ფინეთში გაემ-
გზავრა, მეიენდორფის მამულში, როოპში ცხოვრებასაც აპირებდნენ, სწორედ ამ
იმედით მთავრდება ბაბოს მემუარებიც: როგორც ჩანს, იქაც ვერ მოიკიდეს ფეხი
და კვლავ ინგლისში დაბრუნდნენ.

მრავალჭირნახულმა ქალბატონმა, იძულებით „მსოფლიოს მოქალაქემ“, სამწერ-
ლო ნიჭითა და მახვილი თვალით დაჯილდოებულმა ბაბო შარვაშიძემ, რომელიც
ხუთ ენას ფლობდა (მშობლიურ აფხაზურსა და ქართულს, აგრეთვე, რუსულ,
ფრანგულ და ინგლისურ ენებს), მოგონებებში წარმოაჩინა არა მხოლოდ თავისი
თავგადასავალი, არამედ რუსეთის იმპერიის პოლიტიკა: როგორ „ასაჩუქრებ-
დნენ“ და „აჯილდოვებდნენ“ შარვაშიძე-ჩაჩბათა უკანასკნელ მთავარს, მიხეილს
და მის შვილებს (სამხედრო მაღალი ჩინები და რეგალიები – მამაკაცებს, ბაბოს
– ფრეილინის ნოდება), მუხანათური ხრიკებით – მოტყუებით, გადასახლებით,
დედმამიშვილთა ერთმანეთისაგან მოწყვეტით, გარუსებით, ათასგვარი რეპრესი-
ებით – აფხაზეთის მიტაცების სანაცვლოდ. „მემუარები“ ფასდაუდებელი წყაროა
არა მხოლოდ აფხაზურ-ქართული, არამედ რუსი თუ ევროპელი არისტოკრატების
ყოფის, ცხოვრების ნირის, ავანტიურული თავგადასავლების, პოლიტიკურ-საქველ-
მოქმედო მოღვაწეობის, ტრაგიკული ბედის, არცთუ იშვიათად, – დროსტარებისა
და ლაღობის წარმოსაჩენად. სხვათა შორის, ბაბო კარგად არის ჩახედული რუს თუ
ევროპელ მეფეთა და დიდგვაროვანთა ამურულ ისტორიებშიც.

ბაბოსა და მისი ძმის, გიორგი შარვაშიძის, მენტალიტეტი და ცხოვრების ნირი ფრიად განსხვავებული იყო: „გიორგი ბრწყინავდა როგორც ჭკუით, ისე მჭევრმეტყველებით. მთელი სიცოცხლის მანძილზე მას განსაკუთრებით აბედნიერებდა თავისი ლიტერატურული ცდები, რომელთა შორისაა ისტორიული დრამები, კომედიები და ლირიკული ლექსები. ქართულ ენაზე შექმნილი მისი უპოპულარესი ნაწარმოებია „მომაკვდავნი სურათნი“, თუმცა ლიტერატურათმცოდნენი ყველაზე მნიშვნელოვნად მის დრამას „გიორგი III“-ს მიიჩნევენ“ (შარვაშიძე 2019:14). მართლაც რომ ზუსტი მინიშნებაა: გიორგი, ბაბოსაგან განსხვავებით, შესანიშნავად იცნობდა ქართულ ლიტერატურას, აფხაზურ ფოლკლორს, მისი მსოფლალქმა ჩამოყალიბდა XIX საუკუნის ქართული, რუსული და ევროპული აზროვნების წიაღში. მხოლოდ 1905 წელს მისცეს აფხაზეთში დაბრუნების უფლება, სადაც გაპარტახებული მამულები დახვდა. ძირითადად ქუთაისში ცხოვრობდა და იღვწოდა აფ-ხაზთა და ქართველთა თვითმყოფობის გადასარჩენად. 70-იანი წლებიდან მისი ლექსები, პუბლიცისტური წერილები, პოემები და პიესები სისტემატურად იბეჭდებოდა ქართულ პრესაში. იყო ილიას, აკაკის, სერგეი მესხის, დავით ერისთავის და სხვათა ერთგული თანამოაზრე (ჭურღულია 1986:688).

დასანანია, რომ დღემდე არ გვაქვს მის თხზულებათა სრული კრებული და ამომწურავი მონოგრაფია მწერლის ცხოვრებასა და შემოქმედებაზე.

ბაბოს უთუოდ ბევრი რამ ეცოდინებოდა რასპუტინის ორჭოფულ როლსა და მის ხვედრზე, ახსენებს იუსუპოვებსაც, გაკვრით, – „სისხლიან კვირას“ გაპონის მეთაურობით; ოქტომბრის რევოლუციის შემზარავი პერიპეტიების გადმოცემას ძირითადად თავს არიდებს, არც სამეფო ოჯახის ტრაგიკულ ბედზე წერს და ა. შ.

როგორც ჩანს, ეს ერთგვარი „თავდაცვა“ მოგონებებისაგან გასათავისუფლებლად. ადამიანს უპირატესად სჩვევია ჟამგარდასულის ნათელი მხარის წარმოჩენა. ღირსსაცნობია ისიც, რომ მემუარისტი 70 წლისა გახლდათ.

ინგლისში დაწერილი მოგონებები თარიღდება 1929-1934 წლებით. ამ დროს ავტორის დედმამიშვილთაგან აღარავინ იყო ცოცხალი... შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ ეს ერთ-ერთი მიზეზია, რის გამოც 75 წლის ქალბატონმა აღარ ისურვა მოგონებების გაგრძელება.

იგი ინგლისშივე გარდაიცვალა 1946 წელს.

დამოწმებანი:

აბაშიძე 1971: აბაშიძე, ვ. *ცხოვრება და ხელოვნება*. თბილისი: თსუ გამომცემლობა. 1971.

კიკნაძე 1997: კიკნაძე, ზ. *ანდრია მოციქული (პირველწოდებული)*. საქართველო. ენციკლოპედია.

1. ქართული ენციკლოპედიის ირაკლი აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია. თბილისი: 1997.

შარვაშიძე 2019: შარვაშიძე, ბ. *მემუარები*. თბილისი: გამომცემლობა „არტანუჯი“, 2019.

წერეთელი 2012: წერეთელი, ა. *თხზულებათა კრებული 20 ტომად*. ტ. 3. თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2012.

ჭურღულია 1986: ჭურღულია, ო. *შარვაშიძე გიორგი მიხეილის ძე*. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. მთავარი სამეცნიერო რედაქცია. ტ. 10. თბილისი, 1986.

სოფერია 2019: სოფერია, ნ. *წინათქმა*. წიგნში: ბაბო შარვაშიძე. მემუარები. თბილისი: გამომცემლობა „არტანუჯი“, 2019.

ჯავახიშვილი 1900: ჯავახიშვილი, ი. *ანდრია მოციქული და წმინდა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში*. „მოამბე“. 1900. 6.

ჯავახიშვილი 1983: ჯავახიშვილი, ი. *თხზულებანი თორმეტ ტომად*. ტ. II. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1983.

Lali Avaliani

(Georgia, Tbilisi)

The “Velvet” Decadence of Abkhazian-Georgian Aristocracy (Babo Sharvashidze’s *Memoires*)

Summary

Key words: Annexation of the Principality of Abkhazia, Mikheil Sharvashidze’s family, Babo Sharvashidze, Memoires.

Maia Tsertsvadze’s translation of the English language Memoires by Babo Sharvashidze (1859-1946), youngest daughter of the last Principle of Abkhazia, is the unique source about the Russian annexation of the Principality of Abkhazia, merciless repressions of the Principle and his family. The memoires cover extensive period: from the late 1860s till 1934. Babo’s sweet childhood memories were replaced by the painful loneliness after the exile of the Principle from Abkhazia to Russia and his death there: She spent 6 years in the Tbilisi Transcaucasian Institute of Nobel Women, knowing nothing about Abkhazia and her siblings. Process of russification of Georgian-Abkhazian aristocracy was ongoing. As ordered by the Regent, 14-years-old Babo was sent to Yalta, to live with the family of Anastasia Orbeliani-Gagarina; only after two years she was allowed to live with her married brother in Petersburg, who was freed from the exile. Giorgi Sarvashidze’s (1808-1898) family environment changed Babo’s life. She was accepted at the Royal Court of Saint Petersburg and by Russian aristocracy. Later she was granted the status of Maid of Honor. Because she lived with her order brother, Georgian writer and Abkhazian public figure, she was saved from final russification. In 1907, she married Baron Meyendorff, Russian scientist and political figure of German origins.

The Memoires, tell us in detail about the life of not only Georgian-Abkhazia, but also of Russian aristocracy and the Royal Court. After the October Revolution, the husband and wife lived in Latvia, Germany, Finland and eventually settled in England. Highly educated, fluent in five languages, having writing talent, Babo started writing her memoires in England in 1929 and finished in 1934. She passed away in England. We must be thankful to Meyendorff that he enriched his wife’s memoires with photos and sketches and preserved them for Georgian and Abkhazian readers.